

УДК 349.6

Олена Бодак,

магістрант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІСЦЕ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню наукових підходів до правової природи альтернативних джерел енергії та визначенню місця останніх у системі екологічного права України через аналіз об'єктів та суспільних відносин цієї галузі права.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, відновлювані джерела енергії, природні ресурси, об'єкти екологічного права, екологічний ризик, екологічна безпека.

Постановка проблеми. Зростання споживання енергоресурсів і одночасне вичерпання запасів традиційних джерел енергії, енергетичні кризи останніх десятиліть, аварії на атомних станціях, погіршення екологічної ситуації є підтвердженням того, що в ХХІ столітті «екологічний вимір в енергетичній сфері» повинен зайняти одне з пріоритетних місць на національному та глобальному рівнях.

Варто зауважити, що впровадження альтернативних джерел енергії в Україні відбувається доволі повільно. Очевидно, це пов'язано з недосконалістю вітчизняного законодавства в зазначеній сфері, а тому проблема правового регулювання використання альтернативних джерел енергії нині є надзвичайно актуальною і потребує детального наукового дослідження з метою пошуку шляхів формування та вдосконалення нормативно-правової бази в зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання особливостей правового регулювання використання альтернативних джерел енергії висвітлювались у роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. В. Башун, Я. С. Бенедикт, С. Д. Білоцький, Л. О. Бондар, А. Бредбрук, Ю. В. Ващенко, А. П. Вершинін, О. А. Городов, Г. Д. Джумагельдієва, О. Б. Кишко-Єрлі, Т. Г. Ковальчук, В. М. Комарницький, А. О. Кориневич, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, П. Г. Лахно, А. В. Пастух, О. В. Поліщук, В. Ф. Попондопуло, С. С. Селіверстов, В. І. Семчик, Ю. С. Шемшученко та ін. Проте в наукових працях вищезгаданих учених розкриваються лише окремі аспекти еколого-правового регулювання використання альтернативних джерел енергії, тоді як питання місця альтернативних джерел енергії в системі екологічного права залишилися поза увагою науковців-правників.

Метою статті є теоретичний аналіз еколого-правової природи альтернативних джерел енергії та визначення місця останніх у системі екологічного права України шляхом аналізу об'єктів та предмета природоресурсного права та права екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Один із перших вітчизняних наукових підходів щодо місця альтернативних джерел енергії в системі права України був висловлений науковцем Л. О. Бондарем, який вважає, що правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії, сформували новий правовий інститут у складі природоресурсного права [1, с. 340]. Свій підхід науковець обґрунтовує тим, що сонячна радіація, енергія вітру, морських хвиль, припливів і відпливів, тепло геотермальних вод, землі, сила току річок, енергія біомаси, землетрусів та інші нетрадиційні джерела енергії є особливими природними ресурсами, що не мають речовинної природи, натомість їх природа здебільшого енергетична [1, с. 340].

Однак це твердження має низку застережень. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії», альтернативні джерела енергії – відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [2].

Тобто до альтернативних джерел енергії, окрім відновлюваних, належать і вторинні енергоресурси, які не вважаються природними ресурсами.

Зокрема, в еколого-правовій доктрині існують різні підходи до визнання та юридичних ознак поняття «природний ресурс». На нашу думку, одним із найбільш вдалих є такий: природні ресурси – юридично визначена частина навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження і знаходиться в екологічному взаємозв'язку з природними об'єктами, використовується або може бути використана як джерело задоволення потреб людини [3, с. 312].

Слушною є позиція, С. С. Селіверстова, який вважає, що всі енергетичні ресурси по-

діляються на природні ресурси «in situ», до яких належать: нафта, газ, енергію сонця, вітру, енергію водних потоків і т. д., що регулюються природоресурсним законодавством, та вторинні енергетичні ресурси, що являють собою видобуті корисні копалини та продукти їх переробки, електричну та теплову енергію. При цьому, на думку науковця, вторинні енергетичні ресурси за своєю правовою природою з моменту їх вилучення з надр землі перестають бути природними ресурсами та перетворюються на товар, а тому регулюються вже нормами не природоресурсного, а цивільного, митного, транспортного та іншого законодавства, що регулює питання переходу права власності на них та їх переміщення як товару [4, с. 269].

Отже, відновлювані джерела енергії належать до категорії природних енергетичних ресурсів і є одним із видів природних ресурсів, тоді як вторинні енергетичні ресурси хоча і залишаються енергетичними ресурсами, проте вже не належать до природних ресурсів.

Схожий підхід був висловлений О. Б. Кишко-Єрлі, яка вперше обґрунтувала позицію щодо віднесення відновлюваних джерел енергії до об'єктів природоресурсного права. Так, науковець дійшла висновку, що в межах природоресурсного права слід виділити інститут використання відновлюваних, а не альтернативних джерел енергії, оскільки вторинні енергетичні ресурси не є природними ресурсами [5, с. 45].

Необхідно звернути увагу, що науковець, обґрунтовуючи свою позицію щодо виділення правового регулювання суспільних відносин у сфері використання відновлюваних джерел енергії як окремого правового інституту, дотримується підходу, за якого природоресурсне право розглядається як самостійна галузь права (а не підгалузь чи інститут екологічного права), що становить комплексну сукупність правових норм, які регулюють поресурсові відносини у сфері взаємодії людини і суспільства з природним середовищем з метою забезпечення раціонального і ефективного використання індивідами, колективами і суспільством природних об'єктів та їх ресурсів, а також їх збереження та відтворення в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь людей [5, с. 34].

На думку дослідника, відносини з використання відновлюваних джерел енергії регулюються сукупністю норм права, які мають відносну самостійність щодо інших інститутів природоресурсного права, що зумовлюється природними особливостями цих джерел, зокрема тим, що вони є нематеріалізованими енергетичними природними ресурсами, що, у свою чергу, вимагає встановлення специфічних засобів правового регулювання їх використання та охорони. Таким чином, сукупність норм права, які регулюють використання відновлюваних джерел енергії, має всі ознаки, притаманні окремому інституту права [5, с. 46].

Заслужовує на увагу позиція В. М. Комарницького, який розглядає альтернативні джерела енергії, що мають природне походження, не як один із правових інститутів природоресурс-

ного права, а як один із видів природокористування. Науковець вважає, що «значна частина альтернативних джерел енергії є проявом певних властивостей тих чи інших природних ресурсів (наприклад, енергія вітру є проявом руху повітря тощо). У такому разі вони підпадають під дію природоресурсного законодавства, яке встановлює вимоги щодо природокористування на засадах загального та спеціального використання природних ресурсів. У наведеній правовій ситуації поставлення питання про самостійний правовий інститут у складі природоресурсного права видається досить штучним, таким, що суперечить сталим поглядам на право природокористування як комплексний правовий інститут екологічного права, що регулює суспільні відносини у сфері забезпечення ефективного раціонального використання людиною природних ресурсів, природних об'єктів та природних умов. Цей інститут поділяється на види за типами природних ресурсів, зокрема на право землекористування, право водокористування, право надрокористування тощо. До одного із зазначених видів природокористування й належать альтернативні джерела енергії, що мають природне походження» [6, с. 142].

Зазначене свідчить про те, що розбіжності підходів В. М. Комарницького та О. Б. Кишко-Єрлі пов'язані з тим, що натеper у правовій доктрині сформувалися різні наукові підходи до правової природи екологічного права та місця в ньому природоресурсного права.

Вважаємо, що найбільш влучним є підхід, запропонований В. І. Андрейцевим, який розглядає екологічне право як інтегровану правову спільноту (комплексну галузь права), яка об'єднує сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав [7, с. 23].

Предмет екологічного права становлять екологічні відносини, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, які базуються на множинності форм права власності, права природокористування і права громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище [7, с. 15].

При цьому об'єктами екологічного права виступають природні і природно-антропогенні цінності, з приводу яких складаються відповідні відносини [8, с. 12]. До них належать: навколишнє природне середовище в цілому та три його головні елементи: природні ресурси; природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні; здоров'я і життя людей [8, с. 12].

Як наслідок, враховуючи тенденції до розширення предмета правового регулювання екологічних відносин та їх видозмінення, природоресурсне право, поряд із природоохоронним правом та правом екологічної безпеки, є частиною екологічного права. Отже, на нашу думку, відновлювані джерела енергії, як різновиди

природних ресурсів, є об'єктами екологічного права, а суспільні відносини, що виникають у сфері використання відновлюваних енергоджерел, як частина природоресурсових відносин, входять до складу предмета екологічного права.

З іншого боку, говорячи про еколого-правову природу суспільних відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії, важливо звернути увагу на той факт, що хоча альтернативні джерела енергії досить довгий час вважалися цілком екологічно безпечною альтернативною викопному паливу, проте здійснені нещодавнім часом дослідження показали, що все-таки альтернативна енергетика може спричинити і негативні наслідки для навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людей.

Наприклад, вітроустановки видають значний шум, а надшвидкісні – навіть інфразвук, що негативно впливає на здоров'я людей. Також помічено вплив працюючих станцій на прийом теле- і радіопередач. Можливі перешкоди для повітряного сполучення, змінюються показники навігаційних приладів. Вони травмують і відлякують птахів, особливо на перелітних трасах; коли створюється комплекс вітрових установок, погіршуються умови існування дрібних наземних тварин, птахів, комах, морської фауни у разі розміщення в акваторіях. У разі об'єднання великої кількості вітроустановок слабшає сила повітряних потоків, що може призвести до порушення теплового балансу і позначитися на кліматі, а також відбитися на провітрюванні розташованих недалеко промислових районів [9, с. 14].

Щодо сонячних станцій, то вони займають великі площі, а самі фотоелементи містять отруйні речовини, наприклад кремній, свинець, кадмій, галій, мінш'як і т. п. Крім того, їх виробництво споживає масу інших небезпечних речовин [10]. Враховуючи обмежений термін служби (30-50 років) цих установок, їх масове застосування може найближчим часом поставити складне питання утилізації останніх.

Недоліком гідроенергетики є затоплення територій, усихання малих річок, а у разі неправильного планування місця встановлення дамби або греблі можуть відбутися зміна екосистем і втрата біорізноманіття, насамперед іхтіофауни річок, знижуватися родючість ґрунтів [11].

Якщо говорити про геотермальну енергію, то наукові дослідження показали, що інтенсивна експлуатація низькотемпературних геотермальних ресурсів у геокліматичних умовах різних регіонів України може призвести до зниження температури ґрунтового масиву та їх швидкого виснаження, що матиме негативні наслідки для довкілля [12].

Ризиковість використання біопалива пов'язана з тим, що вирощування сировини для отримання даного виду альтернативної енергії може призводити до зниження якості родючості та забруднення ґрунтів, на яких вони вирощуються.

Зазначені та інші негативні впливи, що можуть виникати в процесі створення та використання альтернативних джерел енергії, свідчать про наявність так званого потенційного еко-

логічного ризику, що являє собою ймовірність настання негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей. Це підтверджує наявність екологічного складника галузі альтернативної енергетики.

Екологічний ризик є різновидом більш загальної категорії ризику та є істотною ознакою екологічної небезпеки або еколого-небезпечної діяльності. Він відбиває об'єктивну сутність такої діяльності, а саме ймовірність настання негативних екологічних наслідків [8, с. 133].

У юридичній літературі екологічний ризик визначається як встановлені нормами екологічного законодавства обставини, з якими пов'язуються виникнення, зміна, припинення суспільних відносин щодо здійснення діяльності з екологічно небезпечними об'єктами, що визначає формування і реалізацію спеціальної правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та держави стосовно виявлення, запобігання і усунення природних і техногенних загроз для довкілля, життя і здоров'я населення та особливий режим відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог щодо забезпечення екологічної безпеки, включаючи й випадкове (ймовірне) настання небезпеки [13, с. 57].

Таким чином, в еколого-правовій доктрині екологічний ризик розглядається як підстава виникнення, зміни та припинення суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Згідно зі ст. 50 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII, екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [14].

У науковій літературі екологічна безпека розглядається, з одного боку, як система спеціальних юридичних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини від небезпечного впливу навколишнього природного середовища, а з іншого – як система законодавчого та підзаконного правового забезпечення регулювання екологічно небезпечної діяльності, режиму використання природних ресурсів, охорони природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей, в основі чого закладений екологічний ризик [15, с. 139].

На основі аналізу чинного законодавства зазначимо, що в науковій літературі виділяють такі суттєві юридичні ознаки екологічної безпеки. Перша з них полягає в тому, що екологічна безпека нині є об'єктом екологічного права, складовою частиною національної та транснаціональної безпеки. Друга виявляється в наявності системи державно-правових та інших соціальних засобів запобігання виникненню різноманітних загроз шляхом регулювання екологічно небезпечної діяльності. Третя стосується спрямованості системи екологічної безпеки на сферу екологічно ризикованих видів діяльності чи природних стихійних явищ, що можуть привести стан довкілля до рівня, небезпечного для життя і здоров'я людей, суспільства і держави. Суть четвертої ознаки екологічної

безпеки пов'язана із запобіганням екологічно ризикованим діям, станам і процесам, тобто із запобіжними заходами [15, с. 137].

Як наслідок, в еколого-правовій науці відстоюється позиція виділення в межах екологічного права особливого правового інституту – права екологічної безпеки, одним із завдань якого є правове регулювання еколого-небезпечних видів діяльності з метою запобігання або хоча б суттєвого зниження рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей. Отже, суспільні відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії повинні бути врегульовані нормами законодавства у сфері екологічної безпеки з метою усунення екологічних ризиків, які можуть виникати в процесі створення та використання енергії з альтернативних джерел.

На взаємозв'язок діяльності у сфері альтернативної енергетики з екологічною безпекою вказують і норми чинного законодавства. Зокрема, в ст. 12 ЗУ «Про альтернативні джерела енергії» містяться норми щодо забезпечення протиправного захисту та екологічної безпеки під час використання альтернативних джерел енергії [2].

Переконані, що відносини, пов'язані з альтернативними джерелами енергії, є повноцінним міжгалузевим (комплексним) інститутом права, що обґрунтовується таким.

У загальній теорії права під інститутом права розуміється сукупність відносно відокремлених правових норм у рамках певної галузі (галузей) права, що регулюють певну групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин [16, с. 287].

Виходячи із зазначеного визначення, О. Ф. Скакун виділяє такі ознаки інституту галузі права:

- 1) регулює конкретний вид (частину) значущих суспільних відносин або здійснює особливі завдання в даному регулюванні;
- 2) володіє відносною нормативною самостійністю, стійкістю і автономністю функціонування, але на іншому рівні, ніж галузь права, є її підсистемою;
- 3) характеризується специфічністю засобів правового регулювання;
- 4) має можливість формувати загальні поняття у власних межах, тобто в межах видових явищ [16, с. 290].

На нашу думку, на підставі зазначених ознак, притаманних правовим інститутам, можна визначити місце правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії в системі екологічного права України. Зокрема, суспільні відносини у сфері альтернативної енергетики виникли як об'єктивна необхідність пошуку шляхів заміни традиційних джерел енергії на більш екологічно прийнятні. Водночас, враховуючи специфіку об'єктного складу даних відносин, у подальшому виникла об'єктивна необхідність їх правового регулювання. Тому було прийнято цілу низку міжнародних та національних нормативно-правових актів та нормативних документів у зазначеній сфері. І хоча більшість зазначених актів нині характеризу-

ються суттєвою недосконалістю та декларативністю, однак вони слугують підтвердженням об'єктивної наявності законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в нашій державі.

Крім того, один із основоположних законів у даній галузі (Закон України «Про альтернативні джерела енергії») закріплює понятійний апарат у сфері альтернативної енергетики та норми, де визначено загальні засади державної політики у сфері альтернативних джерел енергії, особливості державного управління та регулювання, організаційне забезпечення діяльності, особливості використання альтернативних джерел енергії тощо [2].

При цьому характерною особливістю альтернативної енергетики як інституту комплексної галузі права є те, що він утворюється на перетині суміжних галузей права і користується режимами, які належать цим галузям (господарського, цивільного, адміністративного, природоресурсного, екологічного, аграрного, фінансового права тощо).

Висновки

Таким чином, здійснений аналіз свідчить про те, що правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії, становлять міжгалузевий (комплексний) інститут права, який утворився на перетині енергетичного, екологічного, господарського, адміністративного, цивільного, фінансового, митного та ін. галузей права. Ці норми покликані регулювати суспільні відносини, що виникають між суб'єктами господарювання, а також між державою і юридичними та фізичними особами з приводу виробництва, зберігання, транспортування, постачання, передачі і споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної та енергетичної безпеки у сфері альтернативної енергетики.

Той факт, що відновлювані джерела енергії, які входять до складу альтернативних джерел за соєю суттю є природними ресурсами, а діяльність у сфері альтернативної енергетики є екологічно ризиковою, свідчить про наявність суттєвого екологічного складника у складі суспільних відносин, що пов'язані з використанням альтернативних джерел енергії і, як наслідок, ці відносини потребують еколого-правового регулювання.

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що альтернативні джерела енергії належать, з одного боку, до об'єктів природоресурсного права, оскільки відновлювані джерела енергії є природними ресурсами, а з іншого – є частиною права екологічної безпеки, зокрема, щодо регулювання екологічно ризикової діяльності в галузі альтернативної енергетики. Оскільки природоресурсне право та право екологічної безпеки є складниками екологічного права, видається цілком обґрунтованим підхід, за якого альтернативні джерела енергії можна вважати об'єктами екологічного права України.

Список використаних джерел:

1. Природоресурсне право України : навчальний посібник / за ред. І. І. Каракаша. – К.: Ісина, 2005. – 376 с.
2. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003. № 555-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 24. – Ст. 155.
3. Дейнега М.А. Проблеми розмежування предметів природоресурсного і природоохоронного права // Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку : матеріали «круглого столу», Київ, 27 трав. 2016 р.: [зб. статей і тези наук. доп.] / М.А. Дейнега ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, каф. екол., земел. та аграр. права ; за ред. М.В. Краснової, Т.О. Коваленко. – Київ: Кондратьєв А.В., 2016. – С. 311–313.
4. Селиверстов С. С. К вопросу о понятии энергетического права / С. С. Селиверстов // Энергетика и право. – М.: Изд-во «Юрист», 2008. – С. 266–280.
5. Кишко-Єрлі О.Б. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Кишко-Єрлі Оксана Борисівна; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 231 с.
6. Комарницький В. М. Правові питання використання альтернативних джерел енергії / В. М. Комарницький // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 138–145.
7. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій : навчальний посібник для юрид. фак. Вузів / В.І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
8. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 848 с.
9. Білоцький, С. Д. Роль міжнародного права у розвитку екологічної альтернативи сучасній енергетиці / С. Д. Білоцький // Альтернативна енергетика і енергетична безпека в міжнародному і національному праві. Тематичний додаток до Українського щорічника міжнародного права. – К.: «Фенікс», 2012. – 298 с. – С. 11–130.
10. Відомості Держенергоєфективності: Сонячна енергія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sae.gov.ua/uk/ae/sunenergy>
11. Відомості Держенергоєфективності – Гідроенергетика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sae.gov.ua/uk/ae/hydroenergy>
12. Відомості Держенергоєфективності – Геотермальна енергія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sae.gov.ua/uk/ae/geoenergy>
13. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки : навчальний та науково-практичний посібник / В.І. Андрейцев; КНУТШ. – Київ: Знання-Пресс, 2002. – 332 с.
14. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
15. Краснова Ю.А. Поняття та місце права екологічної безпеки в системі екологічного права України // Науковий вісник НУБіП України: збірник наукових праць / Ю.А. Краснова ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. – Київ, 2014. – Вип. 197, ч. 2. – С. 138–146.
16. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О.Ф. Скакун. – 3-тє вид. – К.: Алерта; ЦУП, 2011. – 524 с.

Статья посвящена исследованию научных подходов к правовой природе альтернативных источников энергии и определению места последних в системе экологического права Украины через анализ объектов и правоотношений данной отрасли права.

Ключевые слова: альтернативные источники энергии, возобновляемые источники энергии, природные ресурсы, объекты экологического права, экологический риск, экологическая безопасность.

The article is devoted to the research of the theoretical approaches to the legal nature of alternative energy sources, the place this sources in Ukraine system of environmental law occupied by analyzing objects and social relations of this branch of law.

Key words: alternative energy sources, renewable energy sources, natural resources, environmental law objects, environmental risk, environmental safety.

